

Розділ II

КОНФЕСІЙНІ ВИЯВИ СВОБОДИ БУТТЯ РЕЛІГІЇ

О. Саган*

ЕКУМЕНІЗМ У РОЗУМІННІ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ

В умовах “виживання” православ’я в сучасному світі надзвичайно актуальним є питання стратегії розвитку цієї конфесії. Одним із важливих стратегічних питань є об’єднання зусиль багатьох християнських Церков для найбільш ефективного розвитку християнства та Вселенського православ’я як його частини. Проте питання екуменізму на сьогодні у православ’ї не має не лише єдиної концепції сприйняття та розвитку, але й єдиного витлумачення. Як перешкоду до діалогу із іновірцями, православні витрактовують деякі канони (45, 10, 11 Апостольські привила, 33 правило Лаодикійського Собору та ін.), які забороняють навіть молитися разом із еретиками. Однак важливим є питання – чи вважати, наприклад, католиків або протестантів еретиками? Вирішення цього питання є надзвичайно складним. Адже визнаючи хрещення у католиків, миропомазання і священство в деяких неправославних Церквах, православні визнають тим самим дію Святого Духа й поза межами власне православ’я. А це є вагомим аргументом на користь співпраці із Церквами, діяльність яких визначається одним Духом Святим.

У середовищі богословів термін “екуменізм” застосовується лише щодо означення внутрішньо-християнського діалогу. Але термін давно і неправильно використовується у деяких православних ЗМІ як синонім до слова “синкретизм” на кшталт “об’єднання релігій”. У такому разі “діалог релігій трансформується в релігію діалогу”.¹ Від того, як реально сприймають віруючі цей термін і залежить їх ставлення до самого явища екуменізму. Об’єднання християн можливе також на рівні взаємовизнання таїнств та євхристійного єднання (інтерком’юніону), що на наш погляд, нині є практично неможливим. Мова повинна йти про рівні богословського діалогу. Як пише відомий єпископ Калліст, який написав одну із кращих праць про православ’я,² “ми не можемо, як православні, бути байдужими до того факту, що нинішні християни, послідовники Христа, розділені. ... Ми повинні прислуховуватися до інших християн, вступати в діалог. Недостатньо просто говорити їм про православ’я: ми повинні слухати про їхні власні проблеми і надії. Повинен бути діалог, а не монолог”.³

На думку авторитетного православного богослова Георгія Флоровського, православ’я не може бути обмежене лише межами власне православної Церкви. Адже питання меж Церкви залишається відкритим. У своїй статті “Про межі Церкви” Флоровський переконливо показав, що Собори перших століть висловили чітко і остаточно нашу віру, вони визначили, в чому наше спасіння і Божественні Заповіді. Але висловивши судження з того, в чому глибинна природа Церкви, “вони не визначили її кордонів”.⁴ Тому екуменічну діяльність православних можна розглядати і як діяльність поза межами православної Церкви як інституції, проте в межах православ’я як конфесії. Адже, як навчали св.Отці, Церква не повинна обмежувати себе, заспокоюватися, впадаючи в “авторитмію” (самозадоволення)⁵ в очікуванні “днів помсти”, коли

* Старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.

¹ Дет. див.: Кураев А. Вызов экуменизма // www.kuraev.ru/ekuogl.html

² Kallistos Ware. The Orthodox Church. – London, 1963. (Православная Церковь. – М., 2001).

³ Каллист (Уэр), єпископ Диоклійський. Православное понимание экуменизма // Церковь и время. – 1998. – № 3 (6). – С. 78-79.

⁴ Георгий Флоровский, священник. О границах Церкви // ЖМП. – 1989. – № 5. – С. 70-73; № 7. – С. 70-71.

⁵ Дет. див.: Евдокимов П. Православие. – М., 2002. – С. 477.

“виконається все написане” (Лк 21: 22).

Саме такими міркуваннями послуговувався митрополит Антоній (Блум), коли писав про можливість спасіння і для нехристиян: “Ми не можемо ставити під питання вічне спасіння людини лише на тій підставі, що він народився в Центральній Африці в епоху, коли там не було жодного місіонера; у такому разі спасіння визначалося б географією та історією... Тоді це було б просто Божественне свавілля: ти народився там, ти і засуджений тому”.¹

Для більшості православних Церков поняття екуменізму однозначно визначається як ересь, оскільки клірики розглядають цей рух як спробу досягнення інтерком'юніону. Противники екуменізму розглядають спасіння лише як прерогативу православних – лише останні, та й то не всі, матимуть життя вічне.

Найбільш послідовно під кутом ересі розглядає екуменізм навернений у православ'я англіканин В.Мосс, який у багатьох своїх працях² доводить неможливість будь-якого єднання християн. “Екуменізм – це ересь, яка навчає, що не існує такого явища, як ересь у тому розумінні, в якому розуміли цей термін апостоли і отці Церкви, тобто в значенні неправдивого вчення про предмети віри, що віддаляє adeptів його від єдиної Церкви”.³ І далі – “екumenізм – це ересь про те, що ніби немає жодної конкретної релігії – чи то православної, папистської чи протестантської, яка б виражала б повноту істини і що всі існуючі істини (окрім самого екуменізму) більш-менш хибують”.⁴

Подібні ідеї у сприйнятті екуменізму можна продовжувати. Особливо багато “цікавого” можна почитати у нинішніх московських ультраправих церковних і навколоцерковних виданнях на кшталт “Русская линия” чи “Русь Православная”. Автори останнього видання, наприклад, подають Всесвітню Радугу Церков як “еретичну організацію, створену масонами з метою організації єдиної всесвітньої релігії на ґрунті всіх лжевчень, зведених в одну надересь, яку очолить антихрист”.⁵ Подібні “відкриття” в цій газеті можна прочитати мало не в кожному числі. Антиекumenічні настрої в Московському патріархаті офіційно пропагуються й в інших виданнях: “Православні повинні знати, в яку прірву мерзоти затягують їх архиереї-екumenісти, такі як Петербурзький митрополит Володимир (Котляров)”.⁶ До речі, будь-яке нововведення у Церквах вважається консерваторами проявом екуменізму (запровадження нового стилю, зміни у літургіях тощо). Як справедливо зазначає відповідальний редактор авторитетної газети “НГ-религии” М.Шевченко, нинішні православні “пастирі чи архипастирі, щоб прикрити той чи інший свій гріх, поспішають заявити про своє несприйняття екуменізму”.⁷ Тому не дивно, що екуменізм у Московському патріархаті, Елладській та деяких інших Церквах, багатьма архиереями використовується як своєрідний засіб тиску на православних.

Аналіз першоджерел екуменічних ідей засвідчує, що засади цього руху нині свідомо перекручуються і з засобу діалогу, обговорення проблематики, обговорення позицій людей, які вважають себе християнами, перед обличчям сучасного світу, створюється образ екуменізму як руху до єдиної релігії. Розуміння нереальності такого об'єднання всіх християн природно відштовхує від руху багатьох кліриків та

¹ Антоній, митрополит Суворжский. Об екуменической встрече // Церковь и время. – 1998. – № 3(6). – С. 16.

² Мосс В. Православная Церковь на перепутье (1917-1999). – Санкт-Петербург, 2001; Moss V. The Truth is One // The Imperishable Word. – Old Woking, 1980; Мосс В. Догматическое значение православного самодержавия. – М., 1997 та ін.

³ Мосс В. Православная Церковь на перепутье (1917-1999). – С. 113.

⁴ Там само.

⁵ Никодим, архимандрит. Богословие предательства или послушание не по разуму // Русь Православная. – 1998. – № 5 (11).

⁶ Душенов К. Молчанием предается Бог // Москва, 1997. – № 2. – С. 199.

⁷ Какие проблемы стоят перед Церковью? // Независимая газета. – 2001. – 17 января.

мирян. Але ще у 1950 р. Центральний Комітет ВРЦ ухвалив свою Торонтську декларацію, де чітко зазначено, що ВРЦ ніколи не повинна бути всесвітньою Церквою (“над-Церквою”). Це витікає із задекларованої у Статуті організації мети діяльності ВРЦ: не об’єднання Церков в одну, а встановлення тісніших контактів між тими Церквами, “які сповідують Господа Ісуса Христа Богом і Спасителем згідно зі Святим Письмом, а тому шукають спільного виконання загального для них покликання в ім’я єдиного Бога, Отця, Сина і Святого Духа” (ст. I Статуту ВРЦ, прийнятого III Асамблеєю, 1961 р., Нью-Делі).

Екуменічний рух не мав би шансів у православ’ї, якби свого часу його не очолили клірики Константинопольського патріархату. Зокрема один із зачинателів екуменічного руху у православ’ї патріарх Йоаким III опублікував два (1902 р. та 1904 р.) Послання до Предстоятелів Помісних православних Церков, в яких, на відміну від попередніх послань Східних патріархів (1848 і 1894 років), була майже повністю змінена парадигма ставлення православних до інших християнських конфесій. “Боговгодно також і згідно з Євангелієм, – писав патріарх, – спитати думку Святійших автокефальних Церков відносно нинішнього й майбутнього ставлення нашого до двох великих гілок християнства – західної і протестантської Церков...”¹ Ці ідеї дозволили місцезблужителю Константинопольського патріаршого престолу митрополиту Брусському Дорофію у 1919 р. доповісти на Синоді Церкви, що настав час “з усією увагою поставитися до проблеми єдності християнських Церков...”²

Своєрідною програмою цього руху в православ’ї стало окружне послання, видане у січні 1920 р. митрополитом Дорофієм спільно із Синодом Церкви. Тези послання були обґрунтовані професорами богословської школи на о.Халки і адресувалися “Всім Християнським Церквам всього світу”. Документ декларував, що “першою необхідністю є оживлення і посилення любові між Церквами”. Слід один одного вважати не дивними і прибульцями, а близькими і рідними у Христі й єдиними співспадкоємцями обітниці Божої у Христі”.³ Адже ця любов і прихильне ставлення один до одного можуть бути висловлені й доведені за посередництвом таких дій: а) прийняття єдиного календаря для одночасного святкування великих християнських свят усіма Церквами; б) обмін братськими посланнями в дні великих свят єдиного календаря; в) близькі дружні відносини між представниками різних церков; г) спілкування між богословськими школами і представниками богословської науки, а також обмін церковною періодикою і виданнями, що друкуються кожною із Церков; д) відрядження молодих людей із шкіл однієї Церкви на навчання у школи інших Церков; е) скликання загальнохристиянських конференцій для узгодження питань, які мають спільне значення для всіх Церков; ж) об’єктивне історичне дослідження богословських відмінностей; з) взаємна повага до звичаїв і обрядів, що прийняті в різних Церквах; і) врегулювання питання щодо змішаних шлюбів між представниками різних конфесій; к) взаємна підтримка у справі зміцнення релігійної віри і філантропії.

Як бачимо, досить реальна програма, яка не вимагає якогось “ухилу в ересь” чи потреб поступатися чимось. Але позиція Константинопольського патріархату зазнала жорсткої критики з боку Російської ПЦ. “Нове мислення” було оголошене політичною акцією Вселенської патріархії.⁴ Проте позиції греків на початку ХХ ст. були досить сильні. Смерть Дорофея не зупинила екуменічну лінії політики

¹ Цит. за: Єленський В.С. “За мир світу, благоустрій церков і поєднання всіх...” // Людина і світ.– 1998.– № 8.– С. 3.

² Цит. за: Ісиченко Ігор, архієпископ. Загальна Церковна історія.– Х., 2001.– С.545.

³ Православие и екуменизм. Документы и материалы 1902-1998 гг. – М., 1999. – С. 68.

⁴ Дет. див.: Alexandris A. The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974.– P. 62.

Константинопольського патріархату. Про це свідчить обрання у 1921 р. патріархом Мелетія IV (Еммануїла Метаксакіса). І це не дивно, оскільки, як видно із екуменічної програми патріархату, ця лінія нічого спільного із тим розумінням екуменізму, яку нині нав'язують московські та деякі грецькі, грузинські та інші богослови, не має. Виконання названих вище пунктів могло б суттєво покращити важкий стан православ'я, особливо в стародавніх Східних патріархатах. Про необхідність об'єднання зусиль усіх християнських Церков на Сході писали ще у середині XIX ст. багато російських та грецьких кліриків.¹

Паралельно із Константинопольським патріархатом на початку XX ст. особливо активними у справі об'єднання зусиль християнських Церков були протестанти. Вони стали ініціаторами створення кількох міжнародних організацій (Міжнародної місійної ради, "Віра і порядок" та ін.) у роботі яких брали участь і представники Константинопольської патріархії.² Така позиція Вселенської патріархії викликала жваву дискусію між провідними представниками Західних Церков і Російської ПЦ. Зокрема російські ієрархи виступили із різкими заявами проти співпраці навіть з католиками.³

Міжнародні християнські організації у 1937 р. провели дві екуменічні Конференції (в Оксфорді та Единбурзі), на які прибули представники більшості протестантських Церков та, за винятком Московського патріархату, всіх православних Церков. Ці Конференції мали важливе значення для християнства в цілому. Вони, за словами митрополита Іларіона (Огієнка), "розбурхали християнську думку й направили її на поєднання Церков".⁴ Але ці екуменічні ініціативи були перервані Другою світовою війною. Лише у 1948 р. в Амстердамі відбувся з'їзд (асамблея) діячів екуменічного руху, на якій було утворено Всесвітню Раду Церков (ВРЦ), в яку поступово увійшли всі православні Церкви.

Проблема виживання православ'я в Європі за умов прогресу секулярних ідей стала особливо актуальною на початку 60-х років XX ст. Не лише православ'я, але й християнство взагалі значно ослабило свої позиції. Про це відкрито говорять нині провідні церковні діячі Західної Європи. Тому, на думку Глави Західноєвропейської архієпископії Константинопольського патріархату владыки Сергія, християни "приходять до якогось "автоматичного" екуменізму, тобто намагаються щодо невіруючого світу виступати єдиним фронтом".⁵ Але, за визнанням архієпископа, це вдається далеко на завжди.

Ще одним важливим чинником вступу у ВРЦ тих православних Церков, які перебували у "радянській зоні", було прагнення вирватися із ідеологічного полону й отримати міжнародну трибуну для хоча б часткового убезпечення себе від тиску влади. Ці зізнання ієрархів Руської ПЦ, попри визначення Архиєрейського Собору Церкви 1994 р. про церковне благо як головний рушій до вступу до ВРЦ,⁶ дозволяє, на думку провідних українських релігієзнавців, і з цим важко не погодитися, краще зрозуміти витоки сучасної кризи в ВРЦ. Адже не лише Церкви скористалися із можливостей членства у ВРЦ. Комуністичні режими досить ефективно маніпулювали православними Церквами для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей".⁷

¹ Переписка по вопросу о влиянии Православной Церкви на Востоке. 19.03.1859 – 29.01.1871 гг. // IP НБУ ім.В.І.Вернадського. – Ф. XIII. – Спр. 297. – Л. 21-24.

² Див.: Мосс В. Православная Церковь на перепутье (1917-1999). – Санкт-Петербург, 2001. – С. 82.

³ Див.: Іларіон (Троїцький), архимандрит. Християнства нет без Церкви. – М., 1992. – С. 59-60.

⁴ Цит. за: Ісиченко Ігор, архієпископ. Загальна Церковна історія. – С. 546.

⁵ Див. напр.: Берeditь совесть этого мира... Беседа с владыкой Сергием, архієпископом западноевропейских русских церквей // Русская мысль. – 1999. – № 4265 (15-21 апреля). – С. 20.

⁶ «Об отношении Русской Православной Церкви к межхристианскому сотрудничеству в поисках единства». Определение Архиєрейского Собора Русской Православной Церкви 29 ноября – 2 декабря 1994 г. // Православие и екуменизм. Документы и материалы 1902-1998 гг. – М., 1999. – С. 459 (§ 2).

⁷ Сленський В.Є. "За мир світу, благоустрій церков і поєднання всіх..." // Людина і світ. – 1998. – № 8. – С. 5.

Проявом певних змін у міжконфесійних відносинах стало рішення Св.Синоду Московського патріархату від 16 грудня 1969 р. про дозвіл священнослужителям Церкви здійснювати таїнства та обряди для католиків та старообрядців: “у тих випадках, коли старообрядці і католики звертаються в Православну Церкву за здійсненням над ними святих таїнств, це не забороняється”.¹ Згодом у своїй співповіді на Помісному Соборі Руської ПЦ митрополит Ленінградський Никодим (Ротов) прокоментував це рішення Синоду як “продиктоване душепiклувальною турботою нашої Церкви про своїх братів у Христі ... оскільки ми маємо спільну з ними віру щодо таїнств”.² Це рішення Московської патріархії було не оригінальним – ще у 1878 р. Константинопольський Синод ввів в обов’язок своїм священникам здійснювати таїнства для вірмен там, де у них немає храмів і священників. Рішення Синоду Константинопольської Церкви було чинним не більше десятиліття. Не набагато більше проіснувала практика обмеженого евхаристійного спілкування і у Московському патріархаті. У 1986 р., з початком реформ М.Горбачова і наданням більшої самостійності православної Церкві, швидко почали набирати силу антикатолицькі настрої, які певний час штучно стримувалися радянськими спецорганами. Закономірним наслідком такого “антикатолицизму” і було скасування рішення Священного Синоду 1969 р.

Участь православних Церков в екуменічному русі, на наш погляд, є однією із найактуальніших в перспективі розвитку конфесії. Православні досить активно розпочали свою діяльність у Всесвітній Раді Церков. І в основі цього руху лежить ґрунтовна богословська підоснова. Досить сказати, що біля витоків екуменічного руху стояли протоієреї Сергій Булгаков та Георгій Флоровський (при всій відмінності позицій цих мислителів, вони обидва палко підтримували екуменічний рух). Флоровський, зокрема, був одним із головних доповідачів з екуменічних питань на Конгресах православних теологів.³

Однак у 60-х роках ХХ ст. у православних з’явилися й особливе розуміння екуменічних проблем. На відміну від протестантів, які бачать християнську єдність як міжденомінаційну згоду й примирення між Церквами, православні не можуть прийняти ідею рівності деномінацій. Тому, на думку православних, “екуменізм у просторі” слід замінити “екуменізмом у часі” – пошук спільних засад в апостольській стародавній традиції, у спільному минулому. “Питання про взаємовідносини з інославною Церквою й церковними общинами, – стверджував митрополит Никодим (Ротов), – може бути розв’язане лише таким чином, коли ці Церкви та общини, зберігаючи свої національні, історичні й місцеві риси, через наближення до Православ’я у вірі (вченні) й житті, виявилися б здатними увійти в єдність Вселенської Церкви в якості однієї з автокефальних або автономних Церков”.⁴ Такий підхід вплинув на подальше осмислення православними екуменічного руху.

Учасники Третьої передсоборної Всеpravославної наради 1986 р. узгодили таку характеристику екуменічного руху: “Православна Церква, яка безперервно молиться “за поєднання всіх”, брала участь в екуменічному русі з дня його виникнення і сприяла його формуванню і подальшому розвитку. І взагалі православна Церква, завдяки властивому їй екуменічному духу, постійно боролася за відновлення християнської єдності. Тому участь православних в екуменічному русі не суперечить природі й історії православної Церкви, а є послідовним вираженням

¹ Постановлення Священного Синода Московской Патриархии // ЖМП. – 1970. – № 1. – С. 5.

² Журнал Московской Патриархии. – 1971. – № 7. – С. 31.

³ Дет. див.: Leśniewski K. Ekumenizm w czasie. Prawosławna wizja jedności w ujęciu Georges’a Florovsky’ego. – Lublin, 1995. – S. 16-17.

⁴ Никодим, митрополит Ленинградский и Новгородский. Православные Церкви и экуменическое служение. Речь на IV Ассамблее ВСЦ. Упсала, июль 1968 г. // Православие и экуменизм. Документы и материалы 1902-1998 гг. Изд. 2-е. – М., 1999. – С. 291.

Апостольської віри в нових історичних умовах у відповідь на нові істотні вимоги".¹

Проте вже з середини 80-х років ХХ ст. починає зростати і внутрішній опір екуменічному рухові серед найбільш консервативної частини кліриків Московської, Елладської та інших Церков. Під їхнім тиском Синод Руської ПЦ змушений був 29 липня 1986 р. відкласти застосування своїх постанов 1969 р. "про допуск в порядку ікономії до Святих Тайн римо-католиків ... визначили відкласти застосування синодального роз'яснення від 16 грудня 1969 р. до вирішення цього питання Православною Спільнотою".²

Наприкінці ХХ ст. кілька православних Церков вже відкрито виступили проти екуменічного руху як "єретичного" в своїй основі. Тон антиєкуменічним виступам задала Єрусалимська ПЦ. Тодішній її патріарх Діодор I у 1989 р. відкликав всіх своїх представників із двосторонніх договорів, в яких брали участь православні Церкви і заявив, що неправославні християни використовують екуменічний рух для зміцнення свого впливу.³ Заяви Діодора мали швидше декларативний характер, оскільки Єрусалимський патріархат й надалі брав участь у діяльності ВРЦ. Зокрема патріархат зніціював і домігся підписання 23 листопада 1994 р. всіма традиційними Церквами меморандуму "Значення Єрусалима для християн".

Антиєкуменічні настрої посилювалися в Московському патріархаті напередодні Архиєрейського Собору Руської ПЦ, що відбувся в лютому 1997 р. Собор показав, що єпископат в цілому не поділяє позиції екстремістів щодо повного припинення всієї екуменічної діяльності Церкви.⁴ Проте "дискусія на тему єкуменізму мала місце і виявила відмінність поглядів на цю тему серед архиєреїв", особливо серед членів Синодальної богословської комісії. Собор постановив винести проблему православної участі в екуменічному русі на міжправославне обговорення. Таким чином, констатують релігійні оглядачі, "Ідея православного свідчення у розділеному гріхами християнському світі взяла верх над конфесійною нетерпимістю...".⁵

Як своєрідний виклик рішенням Російського православного Синоду можна сприймати події, що відбулися у 1997 р. в Грузинській ПЦ. Настоятелі кількох монастирів оголосили про "припинення єхаристичного спілкування з Католикосом-Патріархом Іллею II через його екуменічну єресь".⁶ Щоб уникнути розколу, Священний Синод Церкви вимушений був відмовитися від участі в екуменічному русі і вийти із ВРЦ та із Конференції європейських Церков. Зазначимо, що таке поспішне рішення не позбавило Церкву подальших внутрішніх протиріч.

Події в Грузії та різкі випадки щодо екуменічного руху з боку керівництва Московської й Сербської ПЦ змусили вже наприкінці квітня наступного року зібратися на Всеправославну нараду представників більшості православних Церков у Салоніках і обговорити нові факти щодо взаємовідносин Православ'я й екуменічного руху. Делегати засудили "ті групи розкольників, а також певні екстремістські групи, які використовують тему єкуменізму для критики церковного керівництва і підриву його авторитету"⁷ та наголосили на необхідності виконувати

¹ Православная Церковь и экуменическое движение. Решение Третьего Предсоборного Всеправославного совещания. 28 октября – 6 ноября 1986 г. Шамбези // Православие и экуменизм. Документы и материалы 1902-1998 гг. – С. 357-358.

² Журнал Московской Патриархии. – 1986. – № 9. – С. 8-9.

³ Див.: Ісіченко Ігор, архиєпископ. Загальна Церковна історія. – С. 550.

⁴ Див.: Кирилл, митрополит. Справедливости ради замечу... // Русь Православная. – 1997. – № 3 (август).

⁵ Лекторський Д. Русская Православная Церковь накануне третьего тысячелетия // Церковно-общественный вестник. – 1997. – № 11 (13 марта). – С. 3.

⁶ Грузинский патриархат откинул экуменизм и покарал противников экуменизма // Церковно-общественный вестник. – 1997. – № 17 (5 июня). – С. 1; Православная Грузия отвергает экуменизм. Первая победа // Русь Православная. – 1997. – № 3 (август).

⁷ Межправославная встреча по теме: "Оценка новых фактов в отношениях между православием и экуменическим движением". Салоники, 29 апреля – 2 мая 1998 г. // Православие и экуменизм. Документы и материалы 1902-1998. – М., 1999. – С. 487.

місію "свідectва Істини перед неправославним світом".¹ Проте делегати наголосили, що "після ста років православної участі в екуменічному русі й п'ятдесяти років у Всесвітній Раді церков (ВРЦ) ми не бачимо достатнього прогресу у багатосторонніх богословських дискусіях між християнами". Міжправославна нарада в Салоніках вирішила внести пропозицію про радикальну перебудову ВРЦ "для більш адекватної участі православних".²

Рішення наради в Салоніках знайшло відображення у діяльності багатьох православних Церков. У московському патріархаті, наприклад, багато ідей наради ввійшли до "Основних принципів ставлення РПЦ до інославія", які були прийняті Ювілейним архиєрейським Собором 2000 р.³

Багато православних Церков нині піднімають питання про остаточні критерії входу Церкви в більш широку організацію, подібну до ВРЦ. Саме тема критеріїв для православних виявилася однією із найважливіших, попри всі попередні заяви про необхідність виконання місії Церкви. Відсутність таких критеріїв підштовхнуло консервативні сили в Болгарській ПЦ теж ініціювати вихід із екуменічного руху. Проте і Грузинська, і Болгарська Церкви не відкликали своїх спостерігачів із ВРЦ. Справедливими в оцінці описаних подій видаються слова відомого московського богослова А.Кураєва, який пише: "якби ми (православні – О.С.) не боялися привида екуменізму, а посилали б у ВРЦ більше і відповідним чином підготовлених співробітників, то у нас була б можливість найрішучішим чином вплинути на роботу цієї організації і повернути її на служіння інтересам Православної Церкви".⁴

На наступну, VIII Генеральну Асамблею ВРЦ, що відбулася 3-14 грудня 1998 р. у м.Хараре (Зімбабве), делегати наради у Салоніках вирішили винести такі головні умови: православні делегати не будуть брати участі в екуменічних богослужіннях, спільних молитвах, інших релігійних церемоніях; не будуть брати участі у голосуваннях, за винятком лише тих випадків, що стосуються православних тощо. Православні вважають недопустимим посилення неоліберальних впливів у питаннях розуміння Євхаристії, жіночого священства, релігійного синкретизму, інклюзивної мови в богослужіннях ("Говоріння іншими мовами"), розширення прав сексуальних меншин, репродуктивних прав жінок (право на контрацепцію та аборт).

Опоненти екуменічного руху вважають, що "здорова православна свідомість" оцінює "сучасний екуменізм як безсумнівну ересь і ставлення до нього Православної церкви знаходиться зовсім не у віроповчальній, а в адміністративній площині". Російські антиєкуменісти не вважають за необхідне навіть обговорювати питання необхідності християнського екуменізму. Єдине, що їх цікавить – це "процедура виходу із міжнародних екуменічних організацій".⁵ Причому християнські екуменічні процеси ототожнюються в Росії із процесами уніфікації й глобалізації, спрямованих на запровадження "масової культури" і нищення власне культури російської. І, як висновок, "єкуменізм є одним із антихристиянських проявів".⁶

Така оцінка екуменічного руху не могла не викликати хвилі крайнього консерватизму в Московському та інших патріархатах. Справа дійшла до справжнього середньовіччя. Влітку 1998 р. з наказу єпископа Єкатеринбургського

¹ Итоговый документ межправославной встречи по теме «Оценка новых фактов в отношениях между православием и екуменическим движением» // Русская мысль. – 1998. – 14-20 мая (№ 4222). – С.20.

² Межправославная встреча по теме: "Оценка новых фактов в отношениях между православием и екуменическим движением". – С. 487-489.

³ Див., напр.: Р.VII. "Основных принципов отношения РПЦ к инославию" // Русская Церковь на рубеже веков. – С. 103-104.

⁴ Кураев А. Вызов екуменизма // www.kuraev.ru/ekuogl.html

⁵ Давыдов Г. Екуменизм и массовое общество // Радонеж. – 1999. – № 2.

⁶ Там само.

Нікона (Миронова) було влаштовано спалення книг священників О.Меня, І.Меєндорфа, О.Шмемана.¹ Московська патріархія не дала належної оцінки такому вчинку. Тому не дивно, що найбільш консервативні сили у православ'ї дійшли вже до крайньої межі. У лютому 2002 р. в Тбілісі священником Василієм Мкалавішвілі була організована акція нападу на офіс Грузинського Союзу баптистів і спалення знайдених там тисяч примірників Біблій та Нових Завітів.²

Нині відбувається активне обговорення конкретних форм участі Помісних Православних церков у ВРЦ. У 2002 р. в Женеві на засіданні Центрального комітету цієї міжнародної організації. Православні Церкви виступили із жорсткою критикою Ради. Комісія з питання участі православних у ВРЦ, створена ще у 1998 р. внесла на засідання ЦК ВРЦ у Женеві чотири пропозиції, головною з яких була пропозиція створити більш гнучку форму участі Церков у роботі ВРЦ, що буде звучати як "Церква в Асоціації із Всесвітньою Радою Церков". Це дасть можливість Церквам брати участь у роботі Ради, але не нести відповідальності за прийняті там рішення. Крім того, пропонувалося створити постійний комітет при ВРЦ, який буде складатися наполовину з православних і протестантів, а також перейти до консенсусного принципу прийняття рішень з питань, що стосуються віри, моральних основ християнства і соціальних проблем.

Така позиція православних нині по-різному оцінюються навіть в середовищі православних Церков. Зокрема ігумен Інокентій (Павлов) зазначає: "Якщо дивитися на речі об'єктивно, то слід визнати, що згадана вище обставина (вимоги радикальної перебудови ВРЦ або ж виходу із цієї організації – О.С.) свідчить скоріше не про кризу ВРЦ, а про кризу, що вразила деякі православні Церкви, де в останні десятиліття посилюлося зростання інтегралістських (фундаменталістських) настроїв при відсутності адекватної реакції з боку керівництва Церков на виклики сучасності".³

Нині, в умовах "агресивного освоєння" світу представниками новітніх релігій та ісламу, екуменізм (у його богословському значенні, а не значенні критикованого прот. Сергієм Булгаковим "еклектичного прекраснодушія"⁴), на наш погляд, є однією з найважливіших умов виживання християн у всьому світі. А об'єднати всіх могла б давня формула блаженного Августина: "В головному – єдність, у другорядному – багатоманітність, і у всьому – любов". Це можливо, оскільки, як стверджував св.Іван Золотоуст, "у нас немає нічого спільного лише із дияволом, з усіма ж людьми ми маємо багато спільного".⁵

Але для цього православним потрібне "нове мислення", яке, будемо сподіватися, згодом переможе у Помісних Церквах. І не так важливо, в яких формах відбуватиметься діалог – нинішній (Всесвітня Рада Церков) чи інших, більш компромісних. Важливий результат – утворення реальної співдружності Церков і утвердження в суспільстві принципів свободи совісті.

¹ Бабасян Н. "Кто Ты? А я епископ!.." // Русская мысль. – 1999. – 5 мая (№ 4267). – С. 20-21.

² Keston News Service. – 10.02.2002.

³ Інокентій (Павлов), ігумен. Екуменическое движение // Страницы.– Т.7.– Вып. 2.– М., 2002.– С. 304.

⁴ Див.: Булгаков Сергей, прот. У кладезя Иакова // Христианское воссоединение.– Париж, 1933.– С.9-32.

⁵ Златоуст Иоанн. Беседы о статуях, 1, 12 // Творения. – Т.2. – Кн.1. – СПб., 1896. – С. 25.